

TÁRSADALMUNK MEGOSZTOTTSÁGA, A LIBERÁLIS VILÁGKÉP
MEGHALADÁSA ÉS 1956 SZELLEMI ÖRÖKSÉGE
Fejér Ádám

A polgári keresztény vagy nemzeti oldalt méltán teszi magabiztossá az a tudat, hogy az egyén önkényes szabadságára építő, a hagyomány elleni lázadást szorgalmazó és magát baloldaliként meghatározó liberális beállítottság mára kiüresedett, igazában híján van a társadalom életét irányítani tudó politikai programnak. Csalódnia kell azonban, amikor arra számít, hogy e fölismerés tudatosítása, a másik oldal leleplezése önmagában eldönti, a közte és politikai ellenfelei közti versengést. Ez azért lehetetlen, mert mint alaptalan várakozása elárulja, a liberalizmus politikai teljesítményét bíráló polgári keresztény és nemzeti oldal is belül áll a korunk szellemi arculatát meghatározó liberális világképben, hiszen az egyéni szabadságtörekvés föltétlenségének jegyében a társadalmi ellentmondások feloldását maga is kizárólag a politikai érdekérvényesítés közegében keresi. Ugyanakkor el kell ismerni, hogy a polgári-keresztény-nemzeti oldal törekvéseit a liberális világképből kilépés igénye hatja át. Egyébként nem rendelkezhetne a liberalizmus kiüresedése idején a közjót az egyéni érdek elé helyező, a társadalmi-gazdasági folyamatok ésszerű befolyásolására alkalmas politikai programmal. De addig nem teljesül a liberális világképből kilépés igénye, nem lehet szó az ésszerű társadalmi és gazdasági elképzelések folyamatos, tartós érvényesítéséről, amíg a társadalom ügyeit elrendezni hivatott politikai gondolkodás nem látja be az emberlélet megalapozó szellemi szempontnak a gyakorlati érvényesítésével szembeni elsőbbségét.

A polgári jobboldal akkor jár el saját törekvéseivel összhangban, azaz helyesen, ha a liberalizmus kiüresedéséből nem illuzórikusan politikai ellenfelének – a balliberalizmusnak és a beléje kapaszkodó posztkommunizmusnak – a közelgő vereségére következtet, hanem arra a megrendítő fölismerésre jut, hogy a politikai küzdőtérnek rajta kívül nincs más felelős szereplője. A ráháruló teljes felelősséget pedig akkor fogadja el, és tesz eleget történelmi feladatának, ha a helyzet kulcsát jelenlegi politikai ellenfelének közvetlen kiszorítása mellett magához hasonló felelős politikai partnerek teremtésében, a politikai küzdőtér teljes áthangolásában látja. A jobboldali radikalizmus (természetesen ugyancsak a liberális világképben belül) a posztkommunizmussal való sorsdöntő megütközés halasztódásában politikai megalkuvást hajlamos látni. Az igazi megalkuvás azonban az a szellemi defetizmus lenne, amely a diktatúra gonosz szelleme elleni küzdelmet mindenáron a liberális világkép keretei között akarná tartani, vagyis szellemi tartalmától megfosztaná.

Amikor a liberalizmus a törvény előtti egyenlőség elvének megfelelően a politika alanyává az érdekeit tisztességesen és ésszerűen érvényesítő polgárt tette, azt a látszatot keltette, hogy az embernek mint zoon politikonnak a világbeli léte politikailag szabályozható, illetve az emberi megnyilvánulások egésze politikai jelleggel bír. A politika abszolutizálásának elvi lehetőségével, a liberalizmus szellemi eltévelyedésével a totális diktatúra élt vissza, amely a politikai érdekérvényesítés hatékonyságával, az ember világbeli helyzetének megoldatlanságával elégedetlenül a polgár lelkiismereti szabadságát, a szuverén politikai föllépéshez való jogát mint az emberiség egységének érdekét, az elvont közjót szem előtt tartó korlátlan társadalomformálás akadályát kétségbevonta, és ezzel az emberlélet szellemi alapjait megtámadta. A diktatúra intézményének széthullása – a közelmúlt átmeneti kétség-

gei és zavaros útkeresései ellenében – igazolta a demokrácia intézményét és a polgár politikai szerepvállalási igényét. A diktatúra gonosz szellemének beszűródése a demokrácia intézményeibe viszont arra figyelmeztet, hogy a közélet egyetlen szereplője, egyetlen jogait érvényesíteni kívánó, politikai érdeklődést tanúsító ember sem maradhat közömbös a létünket megalapozó szellemi kérdések iránt, teheti zárójelbe a liberális világkép sémái szerint az emberlétnek a politikai cselekvés hatósugarán mindig kívül maradó, ám a hiteles politikai föllépés számára sosem figyelmen kívül hagyható szellemi alapjait.

Hiba lenne a liberalizmus politikai vívmányait megtagadni, értelmetlen volna a diktatúra bukását követő demokratikus kibontakozás korában a törvény előtti egyenlőség elvét visszavonni. Ugyanakkor a tizenkilencedik századi polgári társadalom visszaállítására irányuló időszerűtlen kísérlet volna, ha a demokrácia híve, a polgári, keresztény és nemzeti oldal, feladatát leegyszerűsítve, pusztán egy politikai játszmát akarna a maga javára eldönteni, és ügyének sikerét kizárólag támogatói számától vélné függni. A modern tömegtársadalomban naiv az az elképzelés, amely a társadalom egységének megteremtését az egyén szellemi tartalékainak kibontakoztatásától, a művelődés áldásos hatásától várja, vagyis megkétszerezte a társadalom polgárosításával kísérletezik. Tudomásul kell vennünk, hogy ez a folyamat nemcsak nyugaton, de a szociáldemokrácia és a népi írók huszadik századi erőfeszítéseivel nálunk is lezárult. A polgári, keresztény és nemzeti oldal akkor válik képessé arra, hogy a posztkommunizmussal szemben a demokrácia ügyét hatékonyan képviselje, ha a liberális világképből kilépésének jeleként a társadalom egységének, a demokráciának a biztosítékát többé nem az egyén szellemi tartalékaiiban, hanem közvetlenül az emberlétnek – az egyén kezdeményező képességét megelőző – szellemi alapjaiban keresi. A totális diktatúra szellemi rombolását megtapasztaló társadalom addig nem talál magára, amíg a demokrácia ügye csupán a szellemi tartalékaikat mozgósítani képes vagy hajlandó, a polgári minőséget megtestesítő egyének támogatására számíthat. A modern tömegtársadalom tapasztalatát hasznosító korszerű demokrácia-felfogásnak szembesítenie kell, viszonylagos érvényű egyéni létén túllépve, a társadalom minden tagját az emberlét szellemi alapjaival.

Belátjuk, nem könnyű az emberlét bármely körét a mai késhegyre menő, a résztvevők és az egész társadalom tűrőképességét a végsőkig igénybe vevő közéleti küzdelmeken kívül tartani, és a figyelmet arra a személyes, a világon túli igazságra fordítani, amely rajtuk túl keresendő, fölébük magasodik. Túlságosan hozzászoktunk ahhoz, hogy az eleven érdeklődésre számító és dolgainkat befolyásoló tényezőket kivétel nélkül politikaiaknak, egyik vagy másik csoport hatalmi helyzetének erősítésében, anyagi érdekei érvényesítésében kimerülönek tekintsük. Az életünket gúzsba kötő liberális világképből kilépés azonban az immanens politikai tájékozódás jelentőségének lefokozását igényli. Erre vállalkozunk, amikor a balliberalizmus és a posztkommunizmus verbális, érzelmi és akarati elutasításával elégedetlenül, a helyzet megváltoztatásáért intellektuális, szellemi felelősséget vállalunk, azaz a liberális világképen belül állásunk problémájával szembenézünk. Vállalkozásunk sikerében azért bízhatunk, mert mint például a polgári szövetség alapító üzenete tanúsítja, a keresztény és nemzeti oldal ismeri a liberális világképből kilépés igényét, sőt, jó politikai érzékétől vezetettve, a lehetőségekhez mérten megnyilvánulásaiban ösztönösen érvényesíti is. Hiba lenne viszont elhallgatnunk, hogy a liberális világképen belül állás a szellemi indíttatásunknak meg nem felelő, idejét-

múlt gondolkodási formákhoz igazodás a helyes politikai fölismerések hatékonyságát mennyire csökkenti. De talán még fontosabb tekintetbe venni, hogy a szellemi tájékozódás a liberális felfogástól eltérően nem annyira a politikai ideológia kialakítását hivatott biztosítani, mint az egyén és a társadalom létbe ágyazottságáról, igazságban fogantságáról gondoskodni.

Ha a polgári, keresztény és nemzeti oldal elismeri a liberális világképen belül állását, és magára veszi a belőle kilépés felelősségét, nem csupán politikai bölcsességét nyilvánítja ki, de azt is lehetővé teszi, hogy az emberlét szellemi alapjaival egyéni szellemi tartalékaitól, személyes adottságaitól függetlenül a társadalom minden tagja szembesüljön. A személyes szellemi törekvések egyéni érvényesítésének romantikus törekvésével leszámoló modern tömegtársadalomban ugyanis a létfelejtő liberális beállítottság meghaladása az egyén szellemi tartalékok forrását jelentő ontológiai alapok megnyitását, az isteni igazsághoz kapcsolódásnak az ésszerű döntések körébe vonását jelenti. Míg a liberális világképet érvényesítő polgári berendezkedés a polgárok törvény előtti egyenlőségének kimondásával a politikai felelősséget formálisan a társadalom egészére kiterjesztette, a liberális világkép meghaladása megköveteli, hogy a társadalom minden tagja ténylegesen gyakorolja az emberlét szellemi alapjainak megóvásáért érzett felelősségét, és a társadalom minden tagja a mindenkori körülményekre tekintet nélkül ténylegesen, teljes egészében szuverénné, felelőssé váljék.

Első látásra azt gondolhatnánk, hogy a törvények betartását személyes ügyének tekintő demokrata erkölcsi feddhetetlensége, a legendás republikánus morál mint az isteni igazságra utalás már a tizenkilencedik századi polgári társadalomban a politikán túli szellemi szféra elismerését jelentette. Ehelyett azonban az történt, hogy a közszereplő erkölcsi elkötelezettségének jelentőségét eltúlzó romantikus idealizmust a létfelejtés, a liberális szellemi eltévelyedés állapota váltotta föl. Azt kell mondanunk, hogy a lét szellemi alapjaival nem az ideális elvárásokat kielégítő liberális, hanem fonák módon inkább a marxista, az anarchista számol, aki gátálatlanul törekszik az ellenfele létfelejtése miatt előállt helyzet kiaknázására. Elismerni valami rendeltetését, vagy valamivel mint tényezővel sajátos szempontjaink szerint számolni, természetesen nem ugyanaz: a kettő közti különbség nem kisebb, mint valamivel élni vagy visszaélni. Aki megfelelkezik a létről, az ugyan nem él vele, de feledékenysége közvetlenül nem sérti a szellemi alapok épségét. Aki viszont a lét végső kérdéseit mint ideológiai csodafegyvert a totalissá tett politikai küzdelmekbe keveri, az a létfelejtő liberálisnál gyökeresebben tagadja a szellemi szféra rendeltetését. A politikai küzdelmeken túli magasabb szféra jelentőségének elismerése azt igényli, hogy a látókör történelmi kitágulása ellenére változatlanul érvényesítsük a politikai cselekvés idealitásának nemes liberális követelményét. Ugyanakkor a totális diktatúra gonosz szellemének leküzdése, a szellem kisajátításának megszüntetése érdekében elengedhetetlen, hogy a szabadságtörekvés igazságban fogantságának biztosítékát nem elsősorban az egyén szellemi tartalékának mozgósításában, a demokrata, a republikánus erkölcsében, hanem a létigazságban keressük, és a liberális világkép meghaladásának jeleként a szellemi minőség ideológiává lefokozását, politikai fegyverré torzítását, a szellemi szféra önállóságának megtagadását megakadályozzuk.

A demokrácia a lét rendje szerint való, tökéletesebb politikai formációt nemcsak nem ismerünk, de fölösleges is keresnünk. Jelenlegi zavarainak kiküszöbölése csupán azt igényli, hogy a liberális világképből kilépve megtanuljunk a de-

mokratikus intézmények létbeágyazottságáról gondoskodni. Mivel a törvény előtti egyenlőség demokratikus elvénél még az Istentől fölkent király eszméje is gyengébbnek bizonyult, a politika körén senki nem lehet több, mint polgár. A demokratikus meggyőződés azonban arra nem kötelez, hogy a létfeljítés állapotában megrekedve, szellemi tájékozódásunk határát az állampolgári kötelemeknek megfelelés jelentse. Aki pedig a demokráciában magának mint szellemi kérdésekben tájékozódó értelmiséginek vagy a szellemi szférát a politikába keverő ideológusnak, az értelmiség osztályuralmát vizionálva, bármely törvényisztelő polgárnál nagyobb befolyást tulajdonít, az nem a létfeljítő liberális idealizmus előítéleteitől szabadult meg, hanem a diktatúra gonosz szellemét idézve, a demokrácia elvével fordult szembe. Hiú próbálkozás ugyan posztkommunista világunkban, a modern tömegtársadalomban e törekvések ellenében a republikánus morál megújítását hirdetni, de annál szükségesebb, hogy a liberális világkép meghaladása érdekében a demokrata elismerje: a társadalom rendjét biztosító demokrácia és a szellemi alkotás mint a gondolkodás gyümölcse egy töről fakad, hiszen mind a politika, mind a szellem köre a létigazságban gyökerezik. Csak a létfeljítő liberális világképen belül tűnik úgy, hogy a politika köre fölé magasodó szellemi szféra elismerése a demokrácia elveit sérti, és a létigazság világbeli képviselőjét vállaló szellemi ember nem lehet jó demokrata. A „tojásfejűvel” nem az a baj, hogy eltávolodik a közélet időszzerű és kézzelfogható kérdéseitől, hanem hogy mint liberális értelmiségi megfedkezik tudásának a létigazságban gyökerezéséről, és szellemi rangjához méltatlanul – mint az érdekérvényesítő polgár pénzét, kapcsolatait – szellemi kincseit akarja hatalomra váltani.

A demokratikus formákat büntetlenül megsérteni nem lehet, de meddő és megtévesztő a demokrácia megerősödését e formák szorgalmas vagy megadó gyakorlásától várni. Az üres formának tartalmat, a demokrácia nemes, nagy múltú hagyományának ma vagy holnap súlyt, jelentőséget az adhat, ha a liberális világképből kilépés halaszthatatlanságát fölismerve, a demokráciát nem csupán korrekt politikai küzdelmek szabályrendszerének, hanem – a tekintélyekre hivatkozó intézmények történelmi feladását követően – a szellemi alapon nyugvó emberi létezés hiteles keretének is tekintjük. Míg a szellemi tartalékainak mozgósítására számító kultúratisztelő polgár a tizenkilencedik században megelégedhetett a demokrácia formális felfogásával, a modern tömegtársadalom a demokrácia ontológiai gyökereinek belátását és észérvek segítségével való módszeres biztosítását igényli. Okatlanul vagy rosszhiszeműen rágalmozza az embereket, aki azt állítja, hogy kortársaink nem mozgósíthatók a demokrácia szellemi alapjainak megteremtése érdekében. De a fellegekben jár, aki arra számít, hogy a fogyasztói státuszba szorult tömegembert, kizárólag az ő szellemi-lelki tartalékaira hagyatkozva, a szellemi alapok világos, ésszerű belátása nélkül, erkölcsi vagy politikai jelszavakkal szembesítheti létének végső kérdéseivel.

Társadalmunk megosztottságának okait erkölcsileg, jogilag és intellektuálisan számba kell venni, a demokrácia működésének zavaraiért kinek-kinek vállalnia kell a ráeső erkölcsi jogi és intellektuális felelősséget. Mégis megtévesztjük és kudarcra ítéljük magunkat, ha társadalmunk meghasadságát csak vagy elsősorban a számbavett erkölcsi, jogi és intellektuális okokkal magyarázzuk, és az egység helyreállítását, a demokrácia megerősödését kizárólag az erkölcsi, jogi és intellektuális felelősség vállalásától várjuk. A bukott diktatúra gonosz szellemének fojtogatásában, bűneink nyomasztó súlya alatt görnyedve, be kell látnunk, a baj nagyobb, mint

amivel a puszta ész, a véges emberi erő megbirkózhat. A romlásnak a szellemi alapokba hatolása azonban nem emberlétünk megroppanását jelzi, hanem azt jelenti, hogy itt az ideje a véges emberi erőfeszítéseknek a megváltásunkat hozó isteni igazságba kapcsoltságát az ész számára megközelíthetővé, érzévekkel kifejezhetővé tenni. Nincs akadályja tehát annak, hogy az összes véges világi okra és minden egyéni felelősségre a világ káosztát elrendezni, a lelkiismeret görcsét oldani képes személyes és világon túli igazság felől tekintsünk, azaz társadalmunk meg-hasadtságát, a demokrácia zavarait a létfelejtés sajnálatos állapotával magyaráz-zuk, tehát végső soron kizárólag személyes értelmi belátás útján oldjuk.

Aki attól tart, hogy az emberlét szellemi alapjainak, az isteni igazságnak a bűn, a törvényt megcsúfoló gonoszság elé helyezése elmosssa a személyes felelős-séget, és megbékéltet a világ állapotával, az nem érti, mi a különbség az igazságra, Istenre való kegyes utalás, a megigazulásra buzdítás, a megváltás jámbor emle-getése, illetve az igazság színről színre látása, megváltó erejének tényleges kibon-takozása, a dolgoknak az igazság fényében bekövetkező gyökeres átértelmeződé-se között. Míg attól tart, hogy az egyéni felelősség csökkentése, a véges okok lefo-kozódása miatt a gonoszság menlevelet kaphat, az ostobaság pedig igazolódhat, nem veszi észre, hogy a szellemi alapok mozgósítása híján a felelősség bármily harsány hangoztatása írott malaszt, az okok mégoly kemény számontartása üres szócséplés marad. Bár a krisztusi tanítás szellemében bármely bűnre lehet bocsá-nat, ne feledjük, hogy az élő Isten kezébe kerülés, a szellemi alapokkal szembesü-lés a minden értelmi belátást logikai játékba fullasztó intellektuális trükkök és a személyes felelősség vállalásának jámbor szándékát elaltató felemás lelkiismereti alkuk mozgásterének teljes fölszámolását jelenti. Minden felemáság, kétértelmű-ség és viszonylagosság kiiktatódik ott, ahol az igazság nem kizárólag a világ dol-gaiban és a gondolkodás formáiban tükröződik, hanem az ember személyes terén belül is megszólal, ahol az igazság vágya önkényes szándékainkon túl közvetlenül az általunk megtapasztalt szellemi alapokból táplálkozik.

Ahogy jogilag minden állampolgár egyenlő, kivétel nélkül minden ember az isteni igazság hatálya alá tartozik. De ahogy a jogegyenlőség az állampolgárnak a jog védelme alá helyezéseként értendő, és az ártatlanság védelme még a törvény elé kerülő polgárt is megilleti, az isteni igazság hatálya alá tartozás is elsősorban a szellemi alapokból való egyetemes részesedésünket jelenti, és csak azután a ka-pott talentumokról számot adás kötelezettségét. Állításunknak további nyomatékot ad, hogy míg a társadalom rendjéről gondoskodni hivatott jog az egyes polgárok adottságait csak nehézkes közelítésekkel képes tekintetbe venni, a lét szellemi alapjaival mindenki közvetlenül, személyesen érintkezik. Nemcsak az, aki mint meggyőződéses demokrata, személyes szellemi tartalékait mozgósítva, gondosko-dik az igazság világbeli érvényesítéséről, de az is, aki e tartalékok híján súlyosan kételkedik az igazság érvényesíthetőségében. Sőt, az is, akit az egyéni szellemi tartalékok elégtelenségének tapasztalata, az ontológiai dimenzió individuális meg-nyílása a szellemi alapokhoz fűző kapcsolat meglazulása, gyökértelensége miatt kiábrándít a demokráciából, és aki talentumait eltékozolva a gonosz zsoldjába sze-gődik. Ugyanakkor a legkövetkezetesebb demokrata is ellentmondásba kerülhet létének szellemi alapjaival, ha a liberális világképben megrekedve, túlértékeli az egyén szellemi tartalékainak jelentőségét, és eltúlozza a saját kiválósága meg az ellenfelei hitványsága közti különbséget, vagyis elmulasztja a létproblémát tájéko-zódási körébe vonni. De az az együgyű ember is csak még inkább belebonyolódik

a szellemellenességbe, aki szellemi elégtelensége miatt gonosz hatás alá került, ha ostobaságát már-már erényének igyekszik feltüntetni, és bűnét teljes egészében a diktatúra ideológusaira, e hamis prófétákra akarja hárítani.

A polgári rend kialakításáért indított romantikus erőfeszítések korában az volt a jó demokrata, aki ügyét másoknál inkább szívében viselte. Posztkommunista világunkban, a modern tömegtársadalomban pedig a demokrata elsőszámú feladata az igazság életbeli érvényesítésének vágyát, a szellemi alapok megtapasztalásának készségét az iránta közömbös tömegememberben fölkelteni, a diktatúra szellemellenességétől fertőzötteket pedig az igazsággal szembesíteni. A proletárdiktatúra szellemellenes sötétségében azonban nem lehet a szellemi alapok megtapasztalásával kísérletezni, az igazság világbeli érvényesítésén munkálkodni, ehhez demokratikus intézmények kellenek. Egyébként sosem lepleződné le a tömegemembernek az igazság iránti közömbössége, és bizonyosodhatna be, hogy a diktatúra hívének szellemellenessége nem a lét rendje szerint való, azaz emberellenes. De az antidemokratikus vagy a demokrácia ügye iránt közömbös partnerekkel vívott politikai küzdelmek nem válhatnak a demokrácia iskolájává, a méltatlan ellenféllel közösködés inkább a hozzá hasonulás veszélyét rejt magában. Ezért indokolt a liberális világképből kilépés jeleként a demokráciát a lét szellemi alapjaihoz kötni, és a demokratikus elkötelezettséget az egyénileg vállalt hivatásos politikai szerepeken kívül, a társadalom egészében fejleszteni.

A politika körén túli szellemi szféra elismerése, a liberális világképből kilépés a diktatúrától meggyötört és gonosz szellemétől megrontott magyar társadalom meghasadságának megszüntetését ígéri. De még mielőtt ez az erőfeszítés elérné célját, megteremti legfontosabb eszközét: a demokrácia mellett elkötelezett és a diktatúra szellemellenességét elutasító erők egyetértését, egységét. Hiszen lehet-e radikálisabb annál bárki is, aki a politikai küzdelmeket a létünket megalapozó igazsággal szembesíti? És lehet-e mérsékeltebb annál bárki is, aki e küzdelmeket nem erővel igyekszik eldönteni, vagy nem nyersen egy még annyira jogosnak minősülő érdeket akar érvényesíteni, hanem az összes érdekelt személyes terét megnyitva, a vitás kérdéseket a mindannyiunk létét biztosító isteni igazság fényében, világos észérvek alapján szándékszik elrendezni? Vagy nézzük az ellenkező oldalról! Feloldható-e a szellemi szféra elismerése nélkül az az ellentmondás, hogy polgári minőség híján nincs demokrácia, a demokrata nemcsak több, de kevesebb sem lehet, mint polgár, ugyanakkor a demokratikus föllépésnek a polgári minőséghez kötöttsége a demokrácia körét aggasztóan leszűkíti, és már-már kétségessé teszi, megteremthető-e demokratikus alapon a társadalom egysége? Ha azonban a kérdést ontológiaiilag, emberlétünk közös szellemi alapjai felől vesszük szemügyre, belátható, hogy az ontológiai tér adta lehetőséggel visszaélő diktatúra előidézte helyzetben legalább olyan fontos a polgár politikai állásfoglalását meghaladó szellemi tényező reflektálása, mint a nemzeti és keresztény hagyományhoz kötődő emberek egyéni szellemi tartalékainak kialakítása, demokratikus hajlandóságuknak polgári értékekkel felruházása, közéleti fölkészültségük teljes értékűvé válása.

Ahogy a politikai szerepvállalás szigorúan polgári jellegének kétségbevonása a totális diktatúra szörnyetegét szabadítja a világra, aggasztóan lefékezi a diktatúra terhes örökségével leszámolás ütemét az is, ha a polgár, a demokrata a szellemi emberben, az úgynevezett értelmiségiben eleve a demokrácia ellenségét, a diktatúra szálláscsinálóját látja. Kétségtelen, hogy a szellemi tényező ontológiai megalapozása híján, a liberális világképen belül a szellemi alkotás állandó konfliktus

tusban van a polgári világgal és az általa képviselt demokráciával. Hozzá kell azonban tenni, hogy a tizenkilencedik században kialakult, ontológiai alapjukat nem reflektáló demokráciák ezzel az ellentmondással eddig mindig megbirkóztak. Ha azonban a diktatúra utáni állapotban komoly egyensúlyi zavarokat szenvedő, ontológiai alapjait átmenetileg elvesztő társadalmunkban valaki meggondolatlanul a demokrácia és a szellemi alkotás, a polgár és az értelmiségi, a szellemi ember ellentétének feloldhatatlanságát emlegeti, és a konfliktus elkerülése érdekében a polgárt akarja a gondolkodás alanyává megtenni, azt a látszatot kelti, mintha a dolgok rendje szerint való volna, hogy a szellemi ember, az értelmiségi a poszt-kommunizmus, a balliberalizmus szolgálatában áll. Ezzel szemben a tényleges helyzet az, hogy ha a rendszerváltozás elindítását, a demokratikus intézmények kialakítását a polgár politikai állásfoglalására hivatkozva lehetett kezdeményezni, a rendszerváltozás kiteljesítése, a társadalom egységének megteremtése, a liberális világképből kilépés éppen a szellemi erőnek a demokrácia szolgálatába állítását, a polgár és a szellemi ember hagyományos ellentétének meghaladását igényli.

A diktatúra szellemellenes közegében a demokrata számára egyetlen megnyilatkozási mód adódott: a forradalom. Történelmünk kiemelkedő eseménye, hogy a magyar nép a demokrácia iránti elkötelezettségét világraszóló egyértelműséggel tudta kifejezni. Annál több zavart, tanácstalanságot és keserűséget okoz, hogy e fényes előzmény ellenére néha már-már megoldhatatlannak látszik a társadalom demokratikus rendjét kialakítani. Egyesek a különös ellentmondást azzal magyarázzák, hogy időközben a puha diktatúra megrontotta a nép, a nemzet szellemét. Mások a jelen nehézségeiből, kudarcaiból arra következtetnek, hogy a fölkelésben túlzás a demokratikus törekvés hiteles megnyilvánulását látni. Akkor gondolkodunk helyesen, ha ötvenhat hagyatékát mai nehézségeink ellenére dolgaink megítélésében az egyedül megbízható mércének vesszük, és közben elismerjük, hogy a demokratikus intézmények kiépítése, kielégítő működtetése olyan feladat, amely ugyan közvetlenül a forradalomból következik, de amelyet a forradalom sajátos természeténél fogva eleve nem oldhatott meg. Amikor arra következtetünk, hogy a demokrácia meggyökerezése a liberális világképből kilépést igényli, talán nem kell hosszasan bizonygatnunk, hogy a szellemellenesség embertelen szorításából a társadalmat kiszakító, az emberi létezés egészét az igazságban fogant szabadság fényébe állító, vagyis a szellemi tartalmak és az intézményes formák elválasztását nem ismerő forradalom kívül áll a liberális világképen, messze fölébe magasodik. Viszont ha posztkommunista világunkban, a modern tömegtársadalomban a demokratikus intézmények működését, a társadalom egységét forradalmi módon, azaz a liberális világképet meghaladva akarjuk megteremteni, akkor nem elegendő a belőle kilépést a forradalmat kísérő elragadtatásban megélni, hanem értelmezően, elemzően is ki kell fejteni. Még jó ideig nem lesz fontosabb feladatunk, mint ötvenhat emlékét szakadatlanul ébren tartani.

A liberális világkép viszonylagossága akkor küzdhető le, ha a gondolkodás módszeresen, következetesen épít a sugallatos életközösség, a nemzet szellemi tapasztalatára, amint a keresztény nemzetek közösségében e téren eredeti szemléletet képviselő magyar kultúra sajátja. A nemzet szellemi tapasztaló képességének következetes és teljesértékű kinyilvánítása 1956-ban történt meg, amikor a magyarság magát nem az abszolút monarchiával és a történelmi küldetésének végére ért régi arisztokráciával, hanem az azt éppen szellemi gyökerei miatt gyűlölő és halálra ítéelő proletárdiktatúra emberellenességével találta szemben.

A magyar népnek két alkalommal sikerült az utóbbi kétszáz évben sugalatos életközösség voltát kinyilvánítani: 1848-ban és 1956-ban. Az első esetben azt a romantikus kor más forradalmaihoz hasonlóan a liberalizmus monarchiaellenessége közvetítette, az utóbbi esetben viszont a haladáseszme kommunista és bailliberális kisajátítása miatt ez közvetlenül a történelemben megmutatkozó emberi gonoszszággal, a proletárdiktatúra emberellenességével szemben történt. Ötvenhatban azért sikerült az emberellenességgel egyértelműen szembefordulni, mert a szellemi egységét megélő és tanúsító nemzet nem hagyta magát a liberalizmus formális és viszonylagos szempontjaival korlátozni. Gondoljuk meg, micsoda képzelenség lenne ötvenhatot liberális forradalomnak nevezni! Természetesen nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a pesti srácok, a nemzetőrök vagy a munkástanácsok a szocialista ideológia hatása alatt álltak.

Vajon miért a magyarság volt hivatott a világot egy új kor kezdetére, a liberalizmus szellemi kimerülésére figyelmeztetni? Biztos, hogy társadalmunk demokratikus hagyományai nélkül erre nem került volna sor. Jellemző, hogy rajtunk kívül forradalmi megmozdulások a hasonló hagyományokkal rendelkező cseheknél és lengyeleknél voltak, illetve az azok hiányában balkáninak számító népi demokráciákban ilyen mozgalmak nem alakultak ki. De miért nem a nálunk polgárosultabbnak tekintett csehek, vagy a Nyugat viselkedési mintáit, szellemi mozgásait nálunk fürgébben, hajlékonyabban követő lengyelek csinálták meg ötvenhatot? Mint tudjuk, a korabeli lengyel mozgalmak lefékeződtek, és a lengyel ellenállás csúcspontját a nyolcvanas években kibontakozó szakszervezeti mozgalomnak, a Szolidaritásnak a létrejötte jelentette. Ez utóbbi nem utasította el közvetlenül a proletárdiktatúrát. A csehek „emberarcú szocializmusa” pedig amennyire megrázkódtatta a Varsói Szerződést, a rendszer megjavíthatóságának hangoztatása legalább annyira elfedte a proletárdiktatúra emberellenességét. Mindez azt bizonyítja, hogy a liberális világképhez idomulás nem kedvezett az emberellenesség egyértelmű elutasításának. A németeknél, akik nem a versailles-i békeszerződésben függetlenséget kapott kis nép fiai voltak, hanem nemrég még az egyik európai nagyhatalom alattvalóinak tudták magukat, a kommunista diktatúra elleni tiltakozást az a nyomasztó élmény fékezte, hogy a nemzetiszocialisták bünszövetkezete kisajátíthatta a büszke német birodalmat. Ezért az NDK-ban a diktatúrával szembeni ellenállás a keleti blokkon belüli hasonló események sorát megnyitó berlini munkásfölkelésre korlátozódott. Ez megrendítő hatású esemény volt, de elszigetelt maradt. A mai Oroszországban, a cári birodalomnak a bolsevikok általi kisajátítása révén létrejött Szovjetunió jogutódjában pedig a kontraszelekció következményeként a tájékozódó képességét elvesztő nemzeti érzés a mai napig gátolja a diktatúra emberellenességének egyértelmű elutasítását. A párizsi békediktátum legnagyobb vesztesét, a magyar nemzetet a proletárdiktatúrával szembefordulásában liberális illúzió nem korlátozta, és ötvenhat azt tanúsítja, hogy a kommunista diktatúra által utolsó csatolónak csúfolt nemzetet a németektől eltérően nemzeti szégyenérzet nem bénította, hiszen a nyilasrezsím nem a nemzet akaratából, hanem a német megszállók bábjaként került hatalomra.

A magyarság történelmi döntéseit következetesen és közvetlen formában meghatározza az a tudat, hogy a haza a magasban van, és a nemzet nem evilágból való. Így történhetett, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiában hagyományaik ellenére birodalmi szerepet vállaló magyarok a politikai színtér elkomorulása, a játékszabályok eldurvulása, a jövő árnyainak előrevetülése láttán a nemzet arculatának

és öntudatának kímélése érdekében végeredményben önként feladták a küzdelmet. Míg félévszázaddal korábban Deák Ferenc a liberalizmus szellemében ki-egyeztetett a monarchiával, és a nemzetet az európai szintér felelős szereplőjévé tette, a kor két kiemelkedő személyisége, az egymással semmiben sem egyetértő Ady Endre és Tisza István életműve, közéleti tevékenysége egyaránt az e szerepről való önkéntes lemondásként jellemezhető. Az előbbi ironikusan „a halottak élén üdvözli a győzőt”, az utóbbi pedig az isteni rendelésbe belenyugodva várja gyilkosait, mert nem akar Mussolini vagy Franco módjára a nemzet megmentője lenni. Belátásukban nem a szó szokványos értelmében vett politikai számítás munkált, hiszen a súlyos történelmi csapásokat így sem kerülhették el, sőt, következményeként a nemzet a politikai érdekérvényesítés tekintetében még védtelenebb lett. Inkább a keserű pohárnak a harmadnapos föltámadás reményében való elfogadása volt ez, a magát a világ ítéletének alávető nemzet sorsának az emberlélet megalapozó isteni igazságra bízása. Ötvenhat lángja tehát abból táplálkozik, hogy a magyarok a reálpolitika elvárásainak igazában sosem akartak megfelelni, illetve a gyakorlatias politikai erőfeszítés, a gondolkodást beszűkítő ideologikus koncepció másoknál kevésbé homályosította el bennük a nemzet nem evilágból valóságának bizonyosságát.

A magyar „forradalmas” nemzet, hogy stílusosan, Ady nyelvén nevezzük meg magunkat. Nem csupán annyira, mint a földrész számos más, a társadalom szellemi-lelki összetartozását, úgynevezett testvériségét kinyilvánító, a demokratikus berendezkedés kedvéért a tekintélyeken alapuló intézményeket félretevő nemzete. Viszonyunk az emberlélet fenntartó isteni igazsághoz, amelyet Petőfi a magyarok Istenének nevez, annyira közvetlen hogy nálunk nem sikerülhet a liberális recept szerint a forradalom tűzét a polgári élet házi tűzhelyeibe befogni, a nemzet egységét a liberális világképen belül fenntartani. Az Isten ilyenek teremtett minket, miért most változnánk meg, miután adottságunk káros következményeit becsülettel megszenvedtük? Jogos 1956 tűzét, amely 1848-nál, „a népek hajnalcsillagánál” is fényesebben ragyog, föltétlenül, a szívünk szerint szeretni, és a liberális világképtől elköszönve, a népfőlség elvét tartalmasan felfogó, a szabadságot az igazságból levezető, intézményeit az emberellenes gonoszságnak át nem engedő demokráciát létrehozni. De Gaulle-nak igaza van, olyan országban, ahol több, mint háromszáz fajta sajtót ismernek, nem kell a kommunizmustól tartani. Mivel ennél kevesebb sajtóféleséggel élünk, a kommunizmust el kellett szenvednünk. De ha a franciák a sugallatos életközösségnek a monarchiával szembeni közvetett, liberális, illetve a proletárdiktatúrával szembeni közvetlen, ontológiai érvényű kinyilvánítását nem különböztetik meg egymástól, és kicsinyes hiúságból vagy intellektuális kényelemszeretetből a proletárdiktatúra emberellenességét más népek barbárságával magyarázzák, akkor a gazdag sajtóválaszték sem mentheti meg őket attól a szegénytől, hogy közvetve menlevelet adnak a diktatúra gonosz szellemének.

A totális diktatúra gonoszsága az emberiséget fenyegető legnagyobb veszély, és a sugallatos életközösség, a nemzet léte akkor biztosított, ha a személyes, a világontúli igazság iránti elkötelezettségét vele szemben nyilvánítja ki. Sajnos nem mondhatjuk, hogy ez az alapelv világunkban maradéktalanul érvényesül. Ennek oka, hogy ötvenhat igazságát abban a liberális világrendben kell érvényesítenünk, amelynek a diktatúra összeomlása után részévé váltunk. A szovjet tankok és az ÁVH-s sortűzek ellenében a nemzet szellemi-lelki egysége epifániaszerűen, égi csodaként mutatkozott meg, de a szabadság intézményeit fenntartó világrend

igényli, hogy intellektuálisan is megvilágítsuk a személyes és a világotúli igazság tapasztalatának létalapozó szerepét. Ez a föltétele annak, hogy a szabadság rendjének fenntartása és a nemzet szellemi egységének megtapasztalása – a mai megosztott világban egymástól elszakadó két igény – a szellemi motívumaiban kiigazodó, a gondolkodás egészének személyes alapra helyezését vállaló egyénben összhangban álljon. Hiányában az isteni igazsággal közvetlenül nem számoló reálpolitika továbbra is teret enged a diktatúra melegágyának tekinthető szellemi és politikai alvilágnak. El kell érünk, hogy a világot, az embert az ész fényében vizsgáló felvilágosodás és az isteni igazságból kiinduló egyelvű gondolkodás a jövőben ne keresztezze egymást, hanem mint Aquinói Szent Tamás óta elvárható, tökéletesen megfeleljen egymásnak. Nem térhetni ki az olyan feladat elől, amely megoldásának föltételei adottak. Szellemi-történelmi örökségét nem érvényesíti, önmagát pusztítja, aki ebben a helyzetben tétovázik.